

श्री संत तुकाराम

M.S. Kulkarni

श्री संत चरित्र संस्कारमाला
श्री संत
तुकाराम महाराजांच्या गोष्टी

श्री. द. दा. जोशी
किंमत १० रुपये

मे. शारदा साहित्य, पुणे-२.

मे. सरस्वती ग्रंथ भांडार
अप्पा बळवंत चौक, पुणे-२.

फोन ४४५१२१९

मे. सरस्वती बुक डेपो
नवी पेठ, सोलापूर

◆ प्रकाशक ◆

प्रकाश य. कुंदूर

मे. शारदा साहित्य,

६८१ ब, विनयाक टॉवर,

अप्पा बळवंत चौक, पुणे २.

ऑफिस ४४६७७९८,

© सर्व हक्क प्रकाशकाधीन

मुद्रक : आनंद जं. कुंदूर

मे. श्रीराम ऑफसेट

१४/२३, 'गायत्री', धायरी,

पुणे ४१.

१. ओळख

पुणे जिल्ह्यात देहू या नावाचं गाव आहे. सुमारे सातशे वर्षांपूर्वी तिथे विश्वंभरबुवा मोरे हे राहात होते. घरची सुस्थिती होती, शेतीभाती होती, गुरंढोरं होती. दूधदुभतं उत्तम होतं. घरचं किराणा मालाचं दुकान होतं. घर आनंदानं नांदत होतं.

विश्वंभरबुवा हे विठ्ठलाचे भक्त. रोज विठ्ठल-रखुमाईची पूजा करावी. नैवेद्य दाखवावा. नंतर जेवण करावं. हा नेहमीचा क्रम. संध्याकाळीही आरती झाल्याशिवाय जेवण घेत नसत.

पंढरपूर हे मोठं क्षेत्र. विठ्ठल-रखुमाई तिथलं मुख्य दैवत. आषाढी-कार्तिकीला तिथे लाखो भाविक जात. चंद्र-भांगेचं स्नान करीत. विठ्ठल-रखुमाईचं दर्शन घेत. त्यांच्या मनाला समाधान वाटे.

विश्वंभरबुवा हेही पंढरीची वारी करीत. सर्व मंडळींबरोबर भजन करीत. देवदर्शन घेऊन परत येत. त्यांना समाधान वाटे. त्यांची वारी कधीच चुकत नसे. पण यात्रेत भक्तांची गर्दी फार. स्वस्थपणानं दर्शन होत नसे. माउलीच्या चरणांवर मस्तक ठेवता येत नसे. त्यांना चुटपूट लागून राहिली होती.

पुढे त्यांनी निश्चय केला. दर महिन्याच्या एकादशीला जायचं ! ते जाऊही लागले. थंडी-वाऱ्याचा विचार केला नाही, ऊन-पाऊस जाणला नाही. असा क्रम बरेच दिवस चालला होता.

पंढरीनाथांना दया आली. त्यांनी बुवांना स्वप्नात भेट दिली. देहूजवळच एक जंगल होतं. त्या जंगलात मी बसलो आहे. तिथून मला घरी ने. घरीच पूजाअर्चा कर. इतक्या दूर

येऊ नको, त्रास घेऊ नको, असा दृष्टांत दिला.

विश्वंभरबुवा मनी फार सुखावले. दुसऱ्या दिवशी घरचे दोन मजूर घेतले. दोन शेजारी घेतले. गेले त्या जंगलात ! सगळीकडे बारकाईनं बघत चालले. एका झाडाजवळ थांबले. तिथे त्यांना उदबत्तीचा वास आला. बराच वेळ तो वास येत होता. जमीन थोडी उकरली. तिथे फुलं दिसली. बुक्का दिसला. तो दूर केला. जमीन पुन्हा उकरली. तो एक अघटित घडलं !

“विठ्ठल-रखुमाईच्या सुंदर मूर्ती!” विश्वंभरबुवा मनीं सुखावले. मूर्ती घरी आणल्या. मस्तकी लावल्या. मग घरात नेऊन ठेवल्या. गावात ती बातमी पसरली. सारा गाव तिथे जमला. मूर्तीचं दर्शन घेऊन जाऊ लागला.

गावातील सर्वांच्या विचारानं देहूला एक छोटं देऊळ बांधलं. देवळात मूर्ती बसवल्या. विश्वंभरबुवा दररोज पूजा करीत. नैवेद्य दाखवीत. नंतरच रोजचं जेवण घेत. संध्याकाळी

●●●●●●●● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - ५ ●●●●●●●●

हातांत टाळ घेऊन भजन होई. इतर लोकही भजनाला येत. ते अभंग म्हणण्यात रंगून जात.

गावातील सर्वांना रोज देवदर्शन घडू लागलं. बायकामुलंही दर्शन घेत. देहू गावालाही दर एकादशीला भक्तांची गर्दी होऊ लागली. विठ्ठल-रुक्मिणीच्या दर्शनानं समाधान पावू लागली.

+++

२. जन्म आणि बालपण

देहू गावी विश्वंभरबुवांच्या सहा-सात पिढ्या झाल्या. सर्वांची भक्ती पांडुरंगावर ! त्यांच्या सेवेत सर्व रंगून जात. याच कुटुंबात पुढे बोल्होबा यांचा जन्म झाला. पुढे लग्न झालं. संसार सुखी होता. त्यांची पत्नी कनकाई. तीही घरची सारी कामं उत्तम करी. दिवस मजेत जात होते.

बोल्होबांना तीन मुलगे झाले. मोठा सावजी, मधला तुकाराम व धाकटा कान्होबा. सावजी व कान्होबा हे अवखल वृत्तीचे ! कुठलंच काम मन लावून करीत नसत. फक्त पांडुरंगाच्या भक्तीत मात्र रंगून जात.

मधला तुकाराम. हा मात्र व्यवस्थित होता. दरेक कामात त्यांना मदत करायचा. दुकानाचं कामही पाहायचा. बोल्होबांना बरं वाटे.

त्या काळात आजच्या सारख्या शाळा नव्हत्या. कुणातरी ओळखीच्या माणसाकडे काही मुलं जात. ते सांगतील ते शिकत.

तुकारामांचा जन्म ३५० वर्षांपूर्वी झाला. (शके १५३० साली म्हणजे इ.सन १६०८ साली झाला.) घरच्या

● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - ६ ● ● ● ● ● ● ● ● ● ●

वातावरणात बालपणाचे दिवस भुरकन संपले. भावंडांशी व बालमित्रांशी खेळात मन रमे. घरी कोड-कौतुकही होत असे. मुलांच्या बाललीला पाहून बोलहोबांना आनंद वाटे.

तुकाराम आठ-नऊ वर्षांचा झाला. तोही वडिलांच्या परिचितांकडे शिकू लागला. पण तेव्हाच शिक्षण अगदी साधं असे. लिहिणं, वाचणं, हिशेब करणं व गणित इतकंच ! तुकोबांनं थोड्याच काळात ते पुरं केलं होतं.

बोलहोबांनी दुकानचं सारं काम आता तुकोबांवर सोपवलं होतं. तो ते काम व्यवस्थित करी. इतरवेळी निरनिराळी पुस्तकं वाची. अभंग पाठ करी. खूप अभंग त्यानं पाठ केले होते.

तुकाराम सकाळी लवकर उठे. मुख्य विधी आटोपताच अंघोळ करी. विठ्ठलाची पूजा करी. मग दुकानात जाई. लोकांना हवा असेल तो माल देई. त्याचं बोलणं गोड होतं. स्वभाव मायाळू होता. लोकांना उत्तम माल द्यायचा. मालाचे योग्य पैसे घ्यायचा. कुणाला फसवणं नाही. लबाडी नाही. सारे लोक तुकोबांशी गोडीनं वागत. दुकानचा जम उत्तम बसला होता. वडील त्याचं कौतुक करीत, तशीच आईही ! सावजी व कान्होबा यांची त्यांना काळजी वाटे. पण तुकोबाचं काम पाहून ती कमी होई, एवढं मात्र खरं !

रात्रीचं जेवण झाल्यावर तोही विठ्ठलमंदिरात जाई. त्याचे दोस्तही येत असत. सर्वजण भजन करीत. अभंग म्हणण्यात रंगून जात. तासभर कार्यक्रम चाले. नंतर सगळे घरी जात. शांतपणे झोपत !

बोलहोबाचं वय झालं होतं. म्हातारपण आलं होतं. तुकारामाचं लग्न करावं, हा विचार चालू होता. त्यांच्या

पत्नीलाही तसंच वाटत होतं. पांडुरंगांच्या कृपेनं तो योगही लवकरच जमून आला.

३. लग्न सोहळा

देहूजवळच्या एका गावातील मुलगी बोलहोबांकडे सांगून आली. ती घरात पसंत पडली. एका सुमुहूर्तावर लग्न-सोहळा पार पडला. लग्न-समारंभ थाटात केला होता.

सून घरी आली. कनकाईला बरं वाटलं. पुढे पावसाळा सुरू झाला. सुनेला दमा उठू लागला. हे नवं दुखणं चिकटलं. प्रथम ते कुणी सांगितलं नव्हतं. कळणार कसं?

बोलहोबांना काळजी वाटे. तुकोबाचं कसं होणार? आपण आता थकलो. केव्हा जाऊ काय सांगावं? कनकाईही नेहमी विचार करीत बसे.

बोलहोबांचे शेजारी त्यांना सांगत, किती दिवस काळजी करणार? तुक्याचं दुसरं लग्न करून टाका. सर्व चिंता दूर होतील!

बोलहोबांना तो विचार पटला. पुढे मुलगी पाहिली. पुण्याच्या गुळवे यांची मुलगी होती. ती प्रकृतीनं उत्तम होती. बोलायला मोकळी दिसली. घरची माणसं सालस दिसली. लग्न ठरलं व साधेपणातच ते उरकलं. घर पुन्हा हसतं-खेळतं दिसू लागलं. दिवस मजेत जात होते.

पण पुढे बोलहोबा व कनकाई यांनी जगाचा निरोप घेतला. थोड्याशा आजारानं ती दोघं देवाघरी गेली. तुकोबांना वाईट वाटलं. पण करणार काय?

सावजी तीर्थयात्रेला जाणार होता; पण तुकाला एकटा

सोडून जाणं त्याला जमेना! कान्होबा घरातून कुठे गेला तेही कुणालाच कळेना! घरचं वातावरण पुन्हा अस्वस्थ बनलं होतं. दुकानात नीट लक्ष लागेना! शेतीकडे पाहाता येईना! तशातच दुष्काळ आला. शेतीचं धान्य गेलं, काही गुरंढोरं गेली आणि... त्यांची पहिली बायको रखमाई हीसुद्धा दम्याच्या आजारानं सर्वांना सोडून देवाघरी गेली. तुकोबांना काहीच सुचेना!

दिवसाचा बराच वेळ विठ्ठल भक्तीत जाई. त्यात मन रमे. पुढे ती आवड जास्त वाढली. दुकान बंद पडण्याची वेळ आली, पण तो विचार त्यांच्या मनात कधीच येत नसे.

तुकोबाची दुसरी बायको जिजा, ही त्याची खूप समजूत घाली, पण त्याला तिचं सांगणं कळतच नव्हतं. देवावर बसलेली भक्ती मुळीच कमी होत नव्हती. पंढरीरायावर श्रद्धा होती. तोच त्यांचा आधार होता. त्या आधारावरच तो एकेक दिवस मागे टाकीत होता.

४. तुका व जिजा

तुकोबांच्या घरची घडी विस्कटली होती. त्यांचं घरात कशातच लक्ष नसे. सदा विठ्ठल भक्तीत मन गुंतलेलं. दुकान बंदच झालं होतं. शेतातून काही मिळत नव्हतं. घरात दोन मुलं होती. तुका व जिजा ही दोन माणसं. चार माणसांची जबाबदारी, पण ती कळतच नव्हती तुकोबाला !

जिजा रोज लकडा लावी. रोजच्या पोटापुरतं तरी काम करा. दुपारी खायला काय घालू? तुका शांत ! जिजा चिडे, संतापे, फटकळ बोले; पण ते तुकोबांच्या कानात शिरे की नाही ते त्यांनाच माहीत ! ते शांत असत !

● ● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - ९ ● ● ● ● ● ● ● ● ● ●

तुकोबा सकाळी उठले, की गावच्या देवळात जात. डोळे मिटून देवाचं ध्यान करीत. त्यातच ते गढून जात. एखाद्या भाविकानं देवळातली घंटा मोठ्यानं वाजवली, किंवा कुणी मोठ्या आवाजात ओरडलं, तरी तेही त्यांना कळत नसे. पांडुरंगाच्या भक्तीत ते गढून गेलेले असायचे.

दुपार झाली, की ते घरी येत. जिजा दुपारची सोय कशीतरी करी. आज भाकरी आहे, तर भाजी नाही; भाजी असली तर भाकरी कमी ! असा कारभार चाले. पण जिजा रागीट असली, फटकळ असली, तरी तुकोबा घरी आल्याशिवाय ती तोंडात पाणीही घेत नसे. त्याला टाकून जेवत नसे.

तुकोबांना सारखं वाटे, मला पांडुरंग भेटावा, मी डोळे भरून पाहावा, त्याच्या पायीं माथा ठेवावा, माझी दुसरी काही इच्छा नाही। पण आजवर देव भेटला नाही. तुकोबांना वाटे, देव का भेटत नाही? मी रोज सेवा करतो, ती देवाला पोचत नाही का? की मी पापी? देवा मला भेट द्या. माझी इच्छा पुरी करा. दुसरं काही नको ! देव भक्ताची पुरी कसोटी पाहातो. तो त्या कसोटीला उतरला तरच भेटतो.

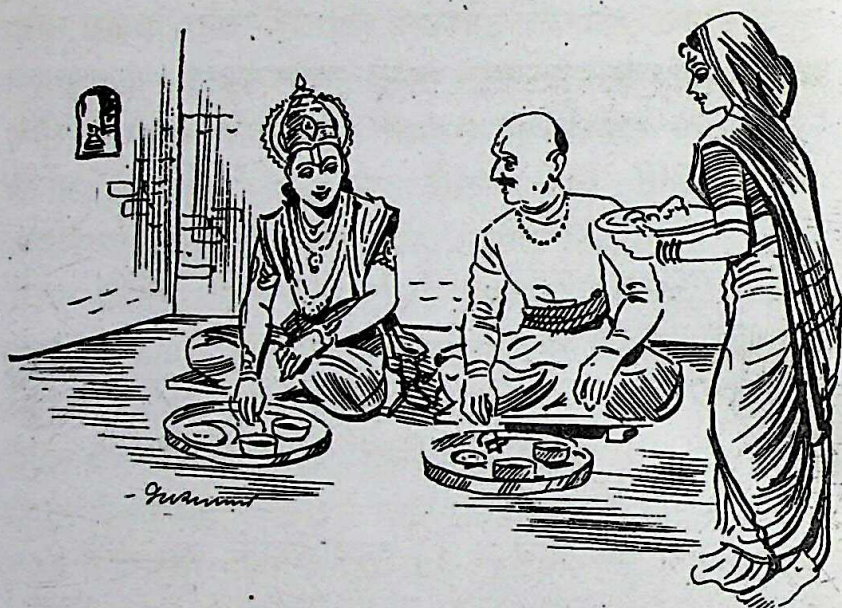
भर दुपारची वेळ होती. तुकोबांकडे एक पाहुणे आले होते. घरात सारा चुकशुकाटच होता. दुपारची वेळ कशी भागेल ही पंचाईत होती. काय करावं ते सुचत नव्हतं.

जिजा अंधोळीला गेली होती. तुकोबा देवळात होते. मुलं अंगणात खेळत होती. जिजा अंधोळ आटोपून घरात आली. पाहाते तो समोर निरनिराळे पदार्थ ! तिला चमत्कार वाटला. डोळ्यांवर विश्वास बसेना ! पाहुणे ओसरीवरच होते.

जिजा झपझप कामाला लागली. दुपारच्या जेवणाची

● ● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - १० ● ● ● ● ● ● ●

उत्तम तयारी केली. तुकोबांची वाट पाहात राहिली. रोजच्या वेळेला ते घरी आले. पाहातात तर ओसरीवर पाहुणे ! त्यांनी हात जोडले. नमस्कार केला. पाहुण्यांनीही त्यांना केला.

घरात गेले, पण आज घरचा थाट निराळा दिसला. हा काय प्रकार आहे तेच त्यांना कळेना. जिजानं पानं घेतली. पाहुण्यांना बोलावलं. ते घरात आले. पानावर बसले आणि तुकोबांना चमत्कार दिसला !

पाहुणे नव्हतेच तिथे! त्यांच्या जागी श्री पांडुरंगाची मूर्ती दिसू लागली. तुका उठला. त्यांच्या पायीं डोकं टेकलं. जिजाला बोलावलं! तोंडावर हात ठेवून ती पाहातच राहिली समोर! तिनेही नमस्कार केला.

तुकाची इच्छा पुरी झाली होती. आज देवानं दर्शन दिलं होतं. मनाला खरं समाधान वाटत होतं. काही क्षणांत ती मूर्ती दिसेनाशी झाली. देव पानावरून उठले, याची हळहळ वाटत

● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - ११ ● ● ● ● ● ●
होती. तुकाला व जिजालाही !

‘आज दिवस सोनीयाचा । पाहिला अवचित ।

कृतार्थ जीवित । तुका म्हणे ॥

५. देवळाची दुरुस्ती

देहू गावचं विठ्ठलाचं देऊळ जुनं झालं होतं. विश्वंभर-
बुवांनी ते बांधलं. दरवर्षी नीट लक्ष नसे. पावसात गळे. आता
तर मोडकळीला आलं. तुकोबांना रोज हे दिसत होतं. पण
गावातल्या इतरांचं लक्ष नव्हतं.

तुकोबांनी मनात विचार केला, देऊळ दुरुस्त करायचं.
सारे लोक घरात राहातात; पण देव पावसात भिजतो. कसं
पाहावतं त्यांना हे?

तुकाबा सकाळीच उठले. पहार घेतली, कुदळ घेतली,
फावडं घेतलं, देवळाशी गेले. देवाला नमस्कार केला. एकेक
भित पाडायला सुरुवात केली. सारा दिवस ते काम करीत.
घरी जेवायलाही येत नसत. जिजा त्यांचं जेवण नेई. त्यांना
जेवू घाली. मग घरी येऊन ती जेवी. देवळात जाताना
कळशीभर पाणी नेई. ते देवळात आडोशाला ठेवी.

तुकोबाचं जेवण होई. घटकाभर ते आडवे होत. पुन्हा
काम सुरू होई, ते अंधार पडेपर्यंत चाले. हा क्रम आठ दिवस
चालला. पुढे काय करावं हा विचार चालू होता. पुढचं काम
त्यांना एकट्यानं करणं शक्य नव्हतं.

त्या कामाला खूप सामान हवं होतं. नवं लाकूड, दारं,
खिडक्या, जाड खिळे, देवळावरची कौलं हवी होती. शिवाय
सुतार, मजूर, गवंडी यांची मदतही हवी होती. ते देवाची

● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - १२ ● ● ● ● ● ● ● ●
 प्रार्थना करीत. काम लवकर पुरं व्हावं म्हणून विनवीत. देव
 त्यांच्या कामासाठी जागा झाला.

देहू गावात महादजी देशपांडे राहात होते. सुखवस्तु होते
 ते. त्यांना स्वप्नात देव भेटला. देवळाच्या कामाला मदत कर,
 असं सुचवलं. महादजीही विठ्ठलभक्त होते. देवाची आज्ञा
 त्यांनी पुरी केली.

भराभर लाकूड सामान आलं. सुतार आले. गवंडी आले.
 मजूर आले. कामाचा जोर वाढला. कामं झटपट पुरी होऊ
 लागली. एका व्यापाऱ्यानं कौलं दिली. महिन्या-दीड महिन्यांत
 नवं देऊळ दिसू लागलं. तुकोबा मनी सुखावले. त्यांना बरं
 वाटलं.

एका सुमुहूर्तावर देवाची महापूजा झाली. सारा गाव
 लोटला होता तिथे. बाहेर वाद्ये वाजत होती, सनईचे सूर दूरवर
 पसरत होते.

दुपारी सर्वांना महाप्रसाद मिळाला. महाप्रसाद म्हणून
 जेवणच दिलं होतं. सारे गावकरी जेवायला आले. त्यात
 हरिजन होते. त्यांची बायकां-मुले होती. कुठलाच जातिभेद
 नव्हता.

तुकोबांनी रात्री देवळात कीर्तन केलं. खूप गर्दी होती
 तेव्हा ! तुकाराम निरनिराळे अभंग म्हणत. लोकांना खूप
 माहिती सांगत. ती ऐकताना लोक रंगून जात. हा क्रम पुढे
 महिनाभर चालू होता. लोकांना रोज नवी माहिती ऐकायला
 मिळे.

कीर्तन संपल्यावर लोक घरी जात. झोपेतही त्यांना
 पांडुरंग-रखुमाई दिसे. बऱ्याच बायका रोज संध्याकाळी
 देवळात येत, विठ्ठल-रखुमाईचं दर्शन घेऊन परत जात.

● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - १३ ● ● ● ● ● ●
तशी सवयच लागली होती त्यांना.

आषाढी-कार्तिकीला जवळच्या गावांतून खूप लोक येत.
टाळ-मृदंगाच्या गजरानं सारा परिसर भारावलेला दिसे.
देवदर्शन झाल्याशिवाय कुणीच परतत नसत.

६. भंडार्यावर

तुकोबांचा संसार सुटलाच होता. घरात त्यांचं लक्षही नसे फारसं! विठूरायाशिवाय त्यांना दुसरं काहीच दिसत नसे. सारखे त्यांच्या भक्तीत रंगलेले असत. घरातील व्यवस्था जिजा बघे. पण खर्चाची सोय काय? तो कसा भागवी ते तिलाच माहीत!

देहूच्या देवळाचं काम संपलं होतं. रोज सकाळी तुकोबा उठत. पांडुरंगाची मनाभावे पूजा करीत. मग ते घरातून बाहेर पडत. देहू गावाजवळच भंडारा डोंगर आहे. ते तिथे जात. डोंगरावर एक मोठं वडाचं झाडं होतं. झाडाच्या दाट सावलीत एका मोठ्या शिलेवर ते ज्ञानेश्वरांची ज्ञानेश्वरी वाचीत. हा क्रम दुपारपर्यंत चाले.

त्यांची बायको जिजा, रागीट, चिडखोर असली, तरी भर दुपारच्यावेळी ती एका लहानशा टोपल्यात भाकरी-चटणी, थोडं कालवण भरी. मोठा लोटा भरून पाणी घेई. भंडारा डोंगर चढून जाई. तुकोबांना खाऊ घाली. त्यांचं खाणं झाल्यावरच ती जेवत असे.

जिजा फटकळ पण मायाळू होती. तुकोबांची तिला फार काळजी वाटे. सारा दिवस ते बाहेरच असत. रात्री ते घरी येईपर्यंत ती त्यांची वाट पाहात बसे.

● ● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - १४ ● ● ● ● ● ● ●

तुकोबा डोंगरावर ज्ञानेश्वरी तसेच रामायण, महाभारतही वाचत. त्यांना खूप समाधान वाटे. त्यांनी १०८ वेळा ज्ञानेश्वरी वाचली. नवं ज्ञान मिळालं. नवे विचार सुचू लागले. ते उत्तम अभंग लिहू लागले. वाचू लागले. त्यांचं मन त्यात रंगून जाई. रात्री घरी आल्यावर जेवण होई, मग विठ्ठल मंदिरात जात. एकतारी घेत. स्वतः केलेले अभंग सुरावर म्हणत. ते गोड सूर ऐकून बरेच लोक देवळात जमू लागले. हातात टाळ घेऊन तुकोबांबरोबर अभंग म्हणू लागले. सर्वांना मजा वाटे.

तुकोबांनी पुढे खूपच अभंग लिहिले. त्यांची काही छोटी पुस्तकं झाली. ती विकतही मिळतात आता ! पण खूप अभंग लिहिलेलं एक मोठं पुस्तक आहे. त्याचं नाव 'तुकारामांची गाथा' !

मुळात फारसं शिक्षण नाही, पण खूप वाचनानं ज्ञान वाढलं. लोकांना त्यांची खात्री पटली. सारे लोक त्यांना 'संत' म्हणू लागले. लोकांनी कितीही मोठेपणा दिला, तरी त्यांची

● ● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - १५ ● ● ● ● ● ● ●
 साधी वृत्ती कधीच सुटली नाही. त्यांचं सारं जीवन पांडुरंगाच्या
 सेवेतच रंगून गेलं होतं. त्यांची आठवण कुणीच विसरणार
 नाहीत !

भंडाऱ्यावर सुचलेले विचार...

“वृक्ष वल्लि आम्हां सोयरी वनचरे ।

पक्षीही सुस्वरे गान गाती ॥

येणे सुखे रुचे एकांताचा वास ।

नाही गुण-दोष अंगा येत ॥

आकाश मंडप पृथ्वी हे आसन ।

रमे तिथे मन क्रीडा करू ॥

आकाश मंडळू देह उपकार ।

जाणवतो वारा अवखळू ॥

तुका म्हणे होय मनासि संवाद ।

आपुलाचि नाद आपणासी ॥”

७. नवल पाहिलं डोळा !

तुकोबांच्या घरी श्राद्ध होतं. श्राद्ध म्हणजे मरण
 पावलेल्यांची पुण्यतिथी.

आज त्यांच्या वडिलांचं-बोलहोबांचं श्राद्ध होतं. दोन
 ब्राह्मण बोलावले होते. त्यांना दक्षिणा फळं द्यायची होती.
 मगच घरची सर्वांची जेवणं व्हायची होती.

तुकोबा नेहमीप्रमाणे सकाळीच उठले. देवपूजा केली.
 जिजाला सांगून घराबाहेर पडले. तिनं त्यांना लवकर घरी
 यायची आठवण दिली. एक मोठी झोळी दिली. काय सामान
 आणायचं, तेही पुन्हा सांगितलं.

● ● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - १६ ● ● ● ● ● ● ●

तुकोबा 'हो' म्हणाले. घरातून बाहेर निघून गेले. वाट चालतानाही पांडुरंगाचं नामस्मरण सुरू होतं. ते गावाबाहेर पडले. पुढे एका शेतात कापणीचं काम चालू होतं. तिथे सहज डोकावलं. शेतकरी कामात गुंतला होता. त्याने यांना पाहिलं. तो म्हणाला, 'काय पाहाताय? काम करायला येता? काम केलं तर मजुरी देईन, दाणेही देईन'.

तुकोबा शेतात गेले. कणसं तोडू लागले. घरचं काम पार विसरले होते ते !

दुपार होत आली. जिजा तुकोबांची वाट पाहात होती, पण त्यांचा पत्ताच नव्हता. आता ब्राह्मणही येतील. काय करावं, ते तिला सुचत नव्हतं.

थोड्याच वेळात तुकोबा घरी आलेले दिसले. तिची चिंता संपली होती. तिनं सांगितलेलं सगळं सामान त्यांनी आणलं होतं. तिला बरं वाटलं. ती सुखावली. पण... पण ते खरे तुकोबा नव्हतेच! पांडुरंगच त्यांच्या रूपात आले होते घरी ! पण तिला मात्र ते कळलं नव्हतं. ती झटपट तयारीला लागली. मदतीला शेजारीण आली होती.

तुकोबा म्हणाले, 'मी नदीवर जातोय ! झटपट अंधोळ करून येतो. तोपर्यंत तू सारी तयारी कर. तू सांगितलेलं सारं सामान आणलं आहे. काही राहिलं नाही ना?

जिजानं मानेनंच हुंकार दिला. तिला खूप समाधान वाटत होतं.

तुकोबा झटपट नदीवर गेले. अंधोळ करून घरी आले. ब्राह्मण आलेच होते. जिजानं पाट मांडले. त्यावर ते बसले. तुकोबा त्यांच्यासमोर बसले होते. ब्राह्मण मंत्र म्हणत होते, तुकोबा ऐकत होते. सारं काम व्यवस्थित चाललं होतं.

● ● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - १७ ● ● ● ● ● ● ●
 तुकोबांनी ब्राह्मणांच्या हातावर दक्षिणा ठेवली. त्यांना नमस्कार
 केला. त्यांच्या पुढे केळी ठेवली. पेरू फोडून ठेवले. दुधाचे
 ग्लास भरून ठेवले.

तुकोबांनी ब्राह्मणांना ते सर्व खाण्याची प्रार्थना केली.
 सर्वांनी ते खाल्ले. तुकोबांना आशीर्वाद देऊन ते घरी गेले.

त्यानंतर सर्वांची जेवण झाली. शेजारचे लोकही
 बोलावले होते. सर्वांना आज छानदार जेवण मिळालं होतं.
 आलेली मंडळीही आपापल्या घरी निघून गेली.

तुकोबा म्हणाले, 'जिजा, आता तू जेव. स्वस्थपणानं जेव!
 खूप दगदग करावी लागली तुला. मी देवळात जातो व थोडा
 वेळ पडतो. थोड्या वेळानं येईन परत'. तुकोबा देवळाकडे
 निघून गेले.

जिजाईनं स्वस्थपणानं जेवण उरकलं. ती बाहेर आली.
 समोर पाहाते तो तुकोबा बाहेरून येताना दिसले. तिला नवल
 वाटलं. रणरणतं ऊन! तुकोबा खूप दमलेले दिसत होते.
 अंगातून घामाच्या धारा वाहात होत्या. तिला काहीच कळना !
 मद्या तुकोबा घरी आले, सर्व कामं त्यांनी पुरी केली. ब्राह्मणांना
 फळं दिली, दक्षिणा दिली, हे मी स्वतः पाहिलं आणि आता
 पाहाते हे दुसरे! तिचा तिच्या डोळ्यांवर विश्वासच बसत
 नव्हता ! ती तशीच देवळात गेली. तिथे तर कुणीच दिसत
 नव्हतं ! जिजा पुरी भांबावली होती. तिनं सारा प्रकार घरी
 येऊन तुकोबांना सांगितला. त्यांनी क्षणभर डोळे मिटले, हात
 जोडले व पांडुरंगाची प्रार्थना करू लागले. मग त्यांच्या कानात
 विठू माउलीने सारा प्रकार सांगितला.

तुकोबांच्या डोळ्यांतून घळघळ अश्रू वाहू लागले होते.
 जिजाला ते दिसत होते. ते मोठ्या आनंदानं तिला म्हणाले,

● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - १८ ● ● ● ● ● ● ● ● ● ●
 'जिजा, तू खरी भाग्यवान ! आज पंढरीरायांनी माझं रूप घेतलं. त्यांनीच तू सांगितलेलं सामान आणून दिलं व आजचा सर्व कार्यक्रम उत्तम पार पडला. वाटेत एका शेतकऱ्यानं मला कामाला बोलावलं. मी गेलो. मी घरचं सारंच काम विसरून गेलो. आज माझी लाज देवानं राखली'.

शेतकऱ्यानं मला शेर-दोन शेर धान्य दिलं. थोडे पैसे दिले. हे ठेव तुझ्यापाशी !

आणि पांडुरंगांना हात जोडून म्हणाले, 'देवा, मी किती क्षुद्र ! किती अडाणी, किती पामर ! पण आज माझ्या घरी तुम्ही आलात, माझी लाज राखली. मी आज धन्य झालो ! अशीच कृपा करा या दीनावर ! देवा, कराल ना? मी पायाचा दास आहे तुमचा ! आपण खरे दयाळू आहात. दासाला दूर लोदू नका. नेहमीच दया करा. तीच मला हवी आहे ! तुमचा आधार मला सतत हवा आहे'.

आणि...तुकोबा गहिवरून म्हणाले,

'जेथे जातो तेथे तू माझा सांगाती ।

चालवीसी हाती धरुनिया ॥'

ती बातमी साऱ्या गावात पसरली. तुकोबांची खरी थोरवी साऱ्यांना कळली. जो जो तुकोबांना भेटे, तो त्यांना भक्तिभावानं वंदन करीत होता.

८. तुकारामांचे गुरू

तुकोबांचं सारं मन विठ्ठलभक्तीत रमलं होतं. ते देवाची सेवा करीत होते. भंडारा डोंगरावर ज्ञानेश्वरीचं वाचन केलं होतं. रामायण पुरं केलं होतं. महाभारत संपवलं होतं. तरीही

● ● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - १९ ● ● ● ● ● ● ●

अजून त्यांच्या मनाला हवी ती शांती मिळत नव्हती. ती मिळावी ही त्यांची इच्छा होती. सदगुरूच्या भेटीशिवाय ती मिळणार नाही, असं त्यांना वाटत होतं. आपल्याला असा कोण गुरु भेटेल, याचा ते विचार करीत होते.

ज्ञानदेवांचे गुरु, त्यांचे मोठे भाऊ, म्हणजेच निवृत्तीनाथ, श्रीकृष्णांचे सांदिपनी, कौरव-पांडवांचे द्रोणाचार्य, तसेच थोर गुरु आपल्याला भेटावे, असं तुकोबांना सारखं वाटायचं.

आणि... एका रात्री स्वप्नात तुकोबांना एक सत्पुरुष भेटले. त्यांनी त्यांच्या मस्तकी हात ठेवला. तुकोबांना आशीर्वाद दिला. ते म्हणाले, 'तू आता खूप काव्य-रचना करशील. खूप मोठा होशील.' तुकोबा जागे झाले. पाहतात तर कुणीच दिसलं नाही.

कोण होते ते सत्पुरुष?

ते सत्पुरुष म्हणजे बाबा चैतन्य ! तुकोबांनी त्यांनाच आपले गुरु मानलं. बाबांनी त्यांना 'रामकृष्ण हरी' या मंत्राचा जप करायला सांगितलं.

त्यानंतरच तुकोबांना खरी स्फूर्ती मिळाली. ते भराभर अभंग लिहू लागले. दहा हजारांहून जास्त अभंग लिहिले होते त्यांनी! अनेक भजनी लोक ते पाठ करतात. भजनातून सांगतात. वारकरी भक्तांचे खूप अभंग पाठ असतात. टाळाच्या तालावर ते म्हणत असतात. त्यांना समाधान वाटतं.

तुकोबांचं शिक्षण मुळात बेताचंच; पण त्यांनी निरनिराळे ग्रंथ वाचले. त्यांचं ज्ञान वाढलं. पुढे त्यांच्या मस्तकी गुरूंनी हात ठेवले. त्यांना आशीर्वाद दिला. त्यांना नवं ज्ञान मिळालं. नवी स्फूर्ती मिळाली. त्यांची कीर्ती वाढू लागली. त्यांना सारे लोक संत मानू लागले. तुकोबांनी अभंगात लिहिलं आहे...

॥ • • • • • श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - २० • • • • • ॥

सुदगुरु वाचोनी सापडेना सोय ।

धरावे ते पाय आधी आधी ॥

गुरुजींची कृपा फार मोठी असते. सर्वांनीच हे लक्षात ठेवायला हवं.

९. मंबाजी

मंबाजी प्रथम चिंचवडला राहात होता. पुढे तो देहूला राहायला आला. तिथे एक मठ बांधला. तिथे राहू लागला. त्याचे काही शिष्य होते. तेही तिथेच राहात होते. तो ब्राह्मण होता. गावात अनेकांना तो आपला मोठेपणा सांगायचा !

तुकोबा देवळात कीर्तन करीत. ते ऐकायला मंबाजी जात असे, पण खरी आवड म्हणून नव्हते. तुकोबांचे दोष दिसावे म्हणूनच ! पुढे लोकांना सांगे, 'तुकोबा हा मराठा. त्याला कीर्तन करायचा अधिकार नाही.' पण लोकांना ते पटत नसे.

खूप लोक कीर्तन ऐकायला जमत. देऊळ भरून जाई. मंबाजीही येत होता. तुकोबांचा मोठेपणा त्याला बघवत नसे. एकदा त्याने वाटेत बोरी-बाभळीचे काटे टाकले. का? लोकांना त्रास व्हावा म्हणून ! तो दुष्ट होता. त्या दिवशीही देवळात खूप लोक आले होतेच ! कुणालाच ते काटे बोचले नव्हते.

एकदा काय बिघडलं, कुणास ठाऊक ! मंबाजी चिडला. तुकोबांच्या घरी गेला. हव्या त्या शिष्या दिल्या. तुकोबा अगदी शांत ! मंबाजी जास्त चिडला. त्यानं तुकोबांना काठीनं चोप दिला. त्यांच्या पाठीवर काठीचे वळ उठले होते. रागारागानं घरी आला. अंथरुणावर पडला. त्याची पाठ खूप

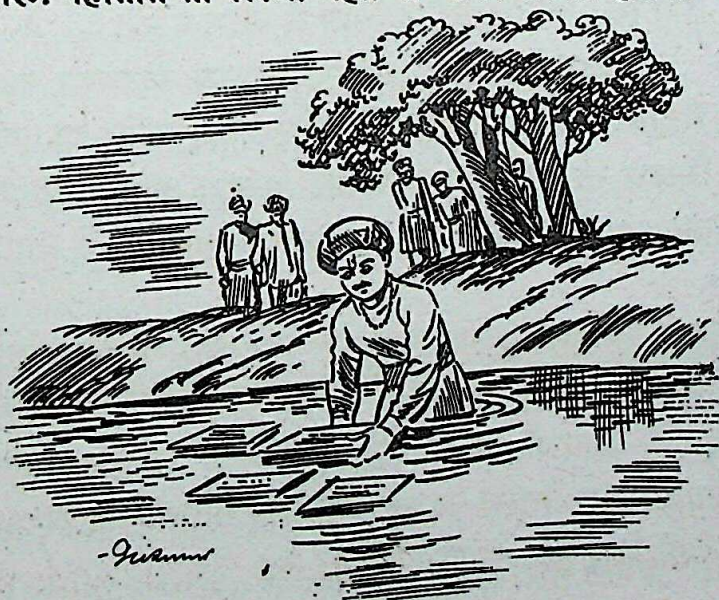
● ● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - २१ ● ● ● ● ● ● ●
ठणकू लागली. पाठीवर काठीचे वळ दिसत होते. तो सारखा
तळमळत होता.

मंबाजी आजारी आहे, हे तुकोबांना कळलं. ते त्याच्या
घरी गेले. चौकशी केली. त्यांना सर्व कळलं. ते मंबाजीजवळ
बसले. त्याच्या पाठीवरून हात फिरवला. ठणका कमी झाला.
मंबाजी उठून बसला. तुकोबा घरी परत आला.

मंबाजी एकदा तुकोबांच्या घरी गेला होता. त्याला त्यांच्या
अभंगांच्या वह्या दिसल्या. त्या त्याने हळूच उचलून घेतल्या.
घरी येताना त्या नदीत फेकल्या. घरी आला व कामाला
लागला.

तुकोबा बाहेर आले, तर वह्याच दिसेनात. त्यांना वाईट
वाटलं. पण ते काय करणार?

तुकोबांना एक माणूस भेटला. तो म्हणाला, 'तुमच्या
वह्या नदीत कशा गेल्या. चला बघायला.' तुकोबा उठले.
नदीवर गेले. पहातात तो खरंच! वह्या पाण्यावर तरंगत होत्या.

-Girish

● ● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - २२ ● ● ● ● ● ● ●

तुकोबांनी पंढरीनाथांना नमस्कार केला. तिथेच ठाण मांडून बसले. त्यांना काही सुचत नव्हतं. सारं लक्ष होतं वह्यावर ! एक दिवस गेला. दुसरा संपला. खाणं-पिणं सारं विसरलंच होतं.

तिसरा दिवस उगवला. वह्या तरंगत अगदी काठावर आल्या. त्या तुकोबांनी पाहिल्या. ते काठाशी गेले. वह्या उचलल्या, मस्तकी लावल्या. साऱ्या वह्या कोरड्या दिसल्या. एक पानसुद्धा भिजलेलं नव्हतं.

ते म्हणाले, 'देवा, ही सारी तुझीच कृपा ! माझा खरा सांगाती तूच !'

मंबाजीला हा सारा प्रकार कळला, पण त्याची चूक त्याला कळली नव्हती. तो तुकोबांचा द्वेषच करीत असे. त्याला कुणाचंच बरं बघवत नसे. लोकांनी मलाच मोठं मानावं, असं त्याला वाटे ! देवाला नेहमी 'खरं' आवडतं. तो दयाळू आहे, सरळ वागणारांना तो मदत करतो. खोट्यांना खड्ड्यात टाकतो; पण मंबाजीला मात्र ते पटत नव्हतं.

मंबाजीला वाटे, सर्वांनी मलाच मोठेपणा द्यावा. मला भेटावं, माझे आशीर्वाद घ्यावेत; पण मोठेपणा हा मागून मिळत नसतो. तसा अधिकार असावा लागतो. मंबाजीला ते कसं उमगलं नाही, त्याचं त्यालाच माहीत!

१०. निर्लोभी संत

शिवाजी महाराजांनी तुकोबांची कीर्ती ऐकली होती. त्यांची भेट घेतली नव्हती. त्या थोर संतांची भेट घेण्याची ओढ होती, पण स्वस्थपणाच मिळत नसे.

● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - २३ ● ● ● ● ● ● ● ● ● ●

महाराजांनी ठरवलं, या थोर संताला काही तरी भेट पाठवावी. पुढे त्यांना सवडीनं जाऊन भेटावं. त्यांचे आशीर्वाद घ्यावे.

शिवरायांनी आपल्या विश्वासू सरदाराला बोलावलं. तुकाराम महाराजांसाठी काही भेट वस्तू मागवल्या. त्यांत उत्तम वस्त्रे व कपडे होते. काही मोहरा होत्या. (मोहोर म्हणजे सोन्याचं नाणं.) एक पालखी होती. निरनिराळी खूप फळं होती. एक पत्रही दिलं होतं.

सरदार व त्याचा सोबती देहूला आले. चौकशी केली. तुकारामस्वामी लोहगावला गेल्याचं कळलं. तेथून लोहगावला गेले दोघे ! तुकोबांची भेट घेतली. वंदन केलं. साऱ्या वस्तू व पत्र त्यांच्यासमोर ठेवल्या.

तुकोबांनी त्या वस्तू पाहिल्या. पत्र हाती घेतलं. राजाचं पत्र मस्तकी लावलं. शांतपणानं ते पत्र वाचलं. पत्र वाचून त्यांचं मन भारावून गेलं. काही वेळ ते अगदी शांत होते. विचार करीत होते. त्यांनी शिष्याला बोलावलं. ते सांगत होते. तो लिहीत होता. सरदार पाहात होता.

शिवाजी महाराजांना देण्यासाठी ते पत्र अभंगात लिहिलं होतं,

“शिवाजी राजे यांना-शुभाशीर्वाद....

मुंगी आणि राव आम्हा सारखीच !

सोने आणि माती आम्हास समान ॥१॥

तुम्हापाशी आम्ही येऊनीया काय ।

वृथा शीण आहे चालण्याचा ॥२॥

आहे मी लहान हरीचाच दास ।

तोच पुरवील आपुलीही आस ॥३॥

ते पत्र व पाठवलेल्या साऱ्या वस्तू त्यांनी परत केल्या. त्या

● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - २४ ● ● ● ● ● ● ● ●
 घेऊन सरदार परत गेला. महाराजांना भेटला. पत्र
 त्यांच्यासमोर ठेवलं. त्यांना मुजरा केला. महाराजांनी ते पत्र
 वाचलं. त्यांचे डोळे पाणावले. तुकोबांवरचा आदर अधिक
 वाढला. अशा थोर संताची भेट घ्यायचा त्यांनी निर्धार केला.
 कामाची व्यवस्था ते करून तुकोबांच्या भेटीला जाणार होते.
 असा निर्लोभी माणूस त्यांनी कधीच पाहिला नव्हता. त्यांची
 भेट झाल्याशिवाय महाराजांची हुरहूर थांबणार नव्हती !

११. पहिली भेट

शिवाजी राजे पुण्याहून निघाले. बरोबर फक्त एकच
 सरदार होता. दोघेही घोड्यावर स्वार झाले. दौडत देहूला
 आले. चौकशी केली. तुकोबा लोहगावला गेल्याचं कळलं.
 तिथे त्यांची रोज कीर्तनं होत. ते आणखी सात-आठ दिवस
 परतही येणार नव्हते.

महाराज सरदारासह लोहगावला गेले. तुकोबांची
 चौकशी केली. त्यांच्या भेटीला गेले. तुकोबा एका मोठ्या घरी
 राहिले होते. महाराज आल्याचं घर-मालकांना कळलं. ते
 लगवगीनं बाहेर आले. महाराजांना नमस्कार केला. त्यांना
 हात धरून घरात नेलं. तुकोबांना ते आल्याचं सांगितले.
 महाराज आत गेले. तुकोबांना साष्टांग नमस्कार घातला.
 तुकोबा त्यांच्याकडे काही वेळ एकटक पाहात होते.

रात्री सर्वांची जेवणं झाली. देवळात कीर्तनाची गर्दी
 जमत होत होती. अनेक भाविक देवळात जात होते.

महाराज व बरोबरचा सरदार हेही कीर्तनाला जाणार
 होते. घरमालक जाणार होते. तुकोबा देवळात निघाले. तसे

त्यांच्याबरोबर तेही निघाले.

कीर्तन सुरू झालं. तासाभरात रंगलं. तुकोबांची मधुर वाणी ऐकून सर्व भाविक डुलत होते. त्यांचं सारं लक्ष तुकोबांच्या उपदेशाकडे होतं.

लोहगावपासून जवळच चाकण हे गाव आहे. तिथे विजापूरच्या आदिलशहाचा सुभेदार राहात होता. आदिलशहाच्या मुलखाची व्यवस्था पाहात होता. त्याला लोहगावला शिवाजी आल्याची खबर कळली. आदिलशहा व शिवाजी राजे यांची नेहमी भांडणं चालायची. शिवबाचा राग वाटे आदिलशहाला ! पण करणार काय तो?

सुभेदाराला आजची संधी बरी वाटली. शिवाजीला अचानक पकडायचं व विजापुरी न्यायचं, हा विचार त्यानं नक्की केला. बरोबर दोन धीट हवालदार घेतले. दीडशे इतर सैनिक घेतले. घोडदौड करीत लोहगावला आले व त्यांनी देवळाला वेढाच घातला !

काही भाविक देवळाबाहेर होते. त्यांनी तो प्रकार पाहिला. देवळात कळवला. शिवबांच्या जिवाला धोका आहे असंच त्या सर्वांना वाटलं.

काही लोकांनी शिवबाला हळूच घरी न्यावं असं तुकोबांना सुचवलं. त्यांनी तसं करण्यास 'नकार' दिला. उभ्या कीर्तनातून निघून जाणं त्यांना बरं वाटलं नाही. ते म्हणाले, 'काही चिंता करू नका. पांडुरंग जागा आहे. तो सारं पाहील'. लोक स्वस्थ राहिले.

मध्यरात्र झाली होती. कीर्तनातून दोन उमदे जवान देवळातून बाहेर पडले. भले धडधाकट ! त्यांतला एक अगदी शिवाजीसारखा व दुसरा साधा दिसणारा ! दोघे बाहेर आले.

समोर काही घोडेही दिसले त्यांना !

ते घोड्यावर बसणार, इतक्यात सुभेदाराच्या सैनिकांत गलबला झाला. 'आला ! शिवाजी आला. तो पाहा समोर दिसतोय ! घोड्याजवळ उभा आहे तो. धरा, पकडा त्याला ! नाहीतर वाऱ्यासारखा पळत जाईल.'

आदिलशहाच्या सरदारानं तो ओरडा ऐकला. इतरही सावध झाले. सरदार धावत पुढे आला. तो व काही सैनिक घोड्यावर बसले.

देवळातून बाहेर पडलेले दोघे जवान घोड्यावर स्वार झाले. टाच मारली व पिसाटासारखे दौडत निघाले.

आदिलशहाचा मुख्य सरदार, दोन हवालदार व पन्नास-साठ सैनिकही त्यांच्यामागून निघाले. जीव तोडून ते घोडे पिटाळीत होते; पण त्या जवानांना मात्र ते गाढू शकत नव्हते. सारे श्रम वाया जात होते त्यांचे. खूप दूरवर गेले, पण त्या जवानांना गाठणं त्यांना जमलंच नाही.

रात्री कीर्तन संपलं. भाविकांच्या घोळक्यातून स्वरा शिवाजी व त्याचा सरदार तुकोबांबरोबर घरी आले. शांतपणे झोपले. त्यांना हा प्रकार काही उमगला नव्हता !

खूप दूर गेल्यावर शिवाजीसारख्या दिसणाऱ्याची व आदिलशहाच्या सरदाराची गाठ पडली. बाहेर अंधारच होता. त्या अंधारात नीटसं दिसतही नव्हतं !

सकाळ झाली. प्रकाश पसरला. खानाचा सरदार नीट पाहू लागला. पण शिवाजीसारखं कुणीच दिसलं नाही त्याला ! दोन बलदंड जवानच त्याला समोर दिसत होते.

खानाची पुरी फजिती झाली होती. सर्वांना घेऊन तो लोहगावला आला. तेथून चाकणला गेला. अगदी हात

● ● ● ● ● ● ● श्री संत तुकारामाच्या गोष्टी - २७ ● ● ● ● ● ● ● ●
 हालवीत ! ही फसगत कशी झाली ते त्याला कळलंच नाही.
 पांडुरंगांनीच ती हुलकावणी दाखवली होती.

शिवबांनी पुण्यात जाण्याची आज्ञा विचारली. तुकोबा
 म्हणाले,

‘दुपारचा प्रसाद घेऊन जावे!’

महाराज थांबले. दुपारी प्रसाद (जेवण) घेतला. तुकोबांचा
 आशीर्वाद घेतला. ते पुण्याकडे परतले.

घरी आल्यावर सारा प्रकार जिजाबाईंना सांगितला. तो
 ऐकून त्यांनाही नवल वाटलं!

महाराजांना निरोप देताना तुकोबा म्हणाले, पांडुरंगा....

‘जेथे जातो तेथे तू माझा सांगाती

चालवीसी हाती धरूनीया!’

१२. मोठं मन

तुकारामांचं संसारातील सारं लक्ष उडालं होतं.
 विठ्ठलभक्तीत ते रमलं होतं. कथा-कीर्तन करणं, पूजा-अर्चा
 करणं, रात्री भजनं करणं, हाच त्यांचा नित्याचा कार्यक्रम
 ठरून गेला होता. लोकांना ते उपदेश करीत. सर्वांना
 सन्मार्गाची वाट दाखवीत.

खरं बोलावं, कुणाला फसवू नये, चोरी चहाडी करू नये,
 देवाला विसरू नये, शिवीगाळी करू नये, दुष्टाच्या संगतीत
 राहू नये. असं वागेल तो सुखी दिसेल. लोकांना ते पटत असे.
 तसं वागण्याचा ते प्रयत्नही करीत असत.

तुकोबा फारच सहनशील होते. शांत होते. त्यांची बायको
 जिजा रोज चिडे, रागावे, संतापे. का? ते घरात काही बघत

नाहीत, कामधंदा करीत नाहीत, पैसे मिळवीत नाहीत म्हणून? ते सारं बोलणं तुकोबा सहन करीत. अगदी शांततेनं! चुकूनसुद्धा ते उलट बोलत नसत. वाद वाढवीत नसत. चुकून कधी राग आलाच, तर 'रामकृष्णहरी' या नावानं जप करीत, मन आपोआप शांत होई.

मंबाजीबुवांनी तुकोबांना मारलं, वाटेल तशा शिव्या दिल्या, त्यांची सतत निंदा-नालस्ती केली, त्यांच्या अभंगांच्या व्ह्या नदीत टाकल्या; तरीसुद्धा तुकोबा अगदी शांत होते. मंबाजीनं त्या थोर संताला मारलं. पांडुरंगाला ते पहावलं नाही. मंबाजीचं अंग सारखं ठणकू लागलं. तुकोबा त्याच्या घरी गेले. चौकशी केली. पाठीवरून हात फिरवला. मंबाजीला बरं वाटलं.

शिवाजीराजांनी मोठ्या भक्तीनं भेटवस्तू पाठवल्या; पण तुकोबांनी त्या साऱ्या परत पाठवल्या. लोकांकडून ते कधीच कसली अपेक्षा करीत नसत.

आपण सर्वांनी सलोख्यानं वागावं, एकमेकांना मदत करावी. जातीभेद मानू नये. आपण सारी परमेश्वराची लेकरं आहोत, एकमेकांवर प्रेम करावं. दया दाखवावी.

प्रत्येक धर्माचं 'दया' हे मूळ आहे. झाडांना मुळांचाच खरा आधार असतो. माणसांच्या मनात नेहमी दया असावी. 'दया' हाच प्रत्येकाच्या जीवनाचा धर्म आहे !

झाडांच्या जीवनाचा आधार त्याची जमिनीत असणारी मुळं, तसाच माणसाच्या जीवनाचा आधार त्याच्या मनातील दया !

तुकोबांचं मन सागरासारखं विशाल होतं. फार मोठं होतं.

१३. निरोप

तुकोबांची एकेचाळीशी उलटली होती. ते आता थकले होते. पण विठ्ठलभक्तीला थकले नव्हते. त्यांची पूजा-अर्चा, कथा-कीर्तन, अभंग रचणं, भजनं करणं हे चालूच होतं. आतापर्यंत कधी आजारीपणही आलं नव्हतं.

शके १५७१ चा (सन १६४९) फाल्गुन महिना उजाडला. वद्य द्वितीयेचा दिवस होता. सोमवार होता. त्या दिवशी सकाळचे सर्व कार्यक्रम व्यवस्थित झाले होते. दुपारी इंद्रायणी काठी नांदुरकीच्या झाडाखाली कीर्तन होतं. ते कीर्तन करायला उभे राहिले. नेहमीप्रमाणे कीर्तन रंगात आलं होतं. सारे भाविक मन लावून ऐकत होते. टाळ-मृदंगाचे सूर बाहेर पसरत होते.

सकाळीच त्यांनी काही नवे अभंग लिहिले होते. त्यातलेही एक-दोन अभंग कीर्तनात म्हटले होते. अभंग असे होते ---

‘आम्ही जातो, तुम्ही कृपा असो द्यावी ।

सकलां सांगावी विनंती माझी ॥

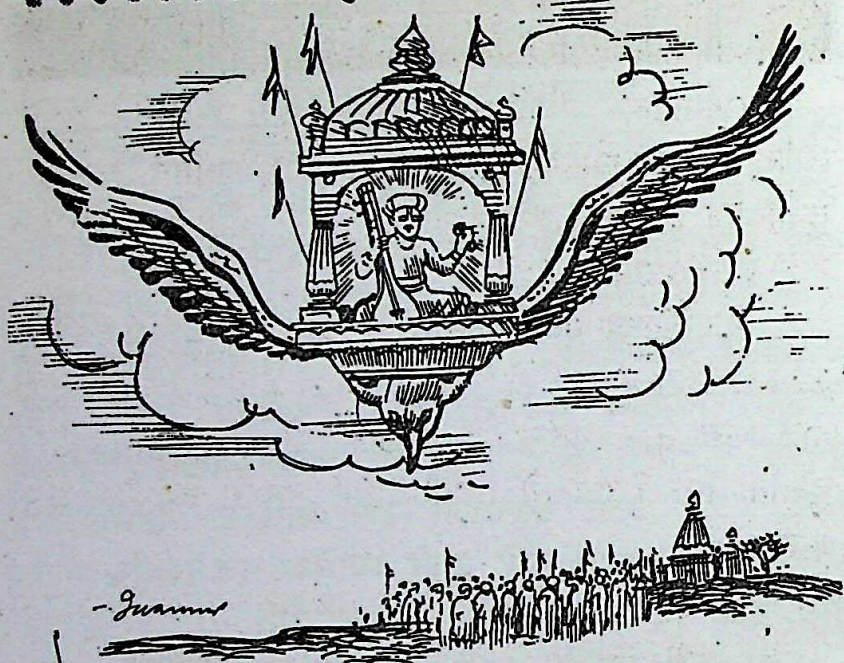
वाड वेळ झाला उभा पांडुरंग ।

वैकुंठी श्रीरंग बोलावितो ॥

अंतकाळी विठा आम्हासि पावला ।

कुडीसहित झाला गुप्त तुका ॥’

आणि ... अगदी अचानक तुकोबा अदृश्य झाले. सारे भाविक पुरे गोंधळून गेले होते. ते कुठे गेले, हे कुणालाच सांगता येत नव्हतं. ते सदेह वैकुंठाला गेले, अशीच सर्वांची भावना होती. परंतु दिव्यदृष्टी असणाऱ्यांना मात्र ते विमानात बसलेले खरोखरच विसले होते. सारे लोक देवळातून बाहेर पडले. जड

पावलांनी घरी पोचले.

तुकोबा गेले ! सारा देहू गाव हळहळला. सर्वांचे डोळे भरले. ते सारखे रडत होते.

तुकोबा जाऊन, तीनशे वर्षांपेक्षा जास्त काळ गेला. दरवर्षी तुकोबांची पुण्यतिथी होते. फाल्गुन वद्य द्वितीयेला तो उत्सव होतो. देहूगावला अनेक भाविक येतात. विठ्ठलाचं दर्शन घेतात. पादुकांचं दर्शन घेतात. प्रसाद घेतात. बाहेरगावचेही अनेक भाविक येतात. एका यात्रेचं रूप दिसतं ते ! संध्याकाळी सारे भाविक आपापल्या घरी जातात.

या दिवसाला म्हणतात, 'तुकाराम बीज' ! बीज म्हणजे दुसरा दिवस ! फाल्गुन महिन्याच्या वद्य पक्षातला, म्हणजे दुसऱ्या पंधरवड्यातला हा दुसरा दिवस होय ! ★★

१४. मनाची भावना

लोहगावच्या लोकांचा तुकोबांवर फार लोभ होता. ते त्यांना मुद्दाम लोहगावी बोलवीत. त्यांचं कीर्तन करवीत. तुकोबाही आवडीनं कीर्तन करीत. सारे लोक ते ऐकण्यात रंगून जात असत.

लोहगावच्या एका भक्ताचा जवळच उसाचा मळा होता. ऊस टरारून वाढला होता. तोडणीला झाला होता. त्याला वाटे यंदा ऊस उत्तम आला आहे. पैसेही बरे मिळतील. तुकोबा इथे येतात; ते त्याच वाटेनं येतात. त्यांचीच कृपा असेल ती !

तुकोबा दुसऱ्या दिवशी घरी जायला निघाले. मळ्याचा धनीही त्यांच्याबरोबर निघाला. दोघे मळ्याशी आले. मळेवाल्यानं त्यांना शेतात नेलं. एका पडळीत बसवलं. तोही बसला होता. मळेवाल्यानं नोकराला बोलावलं. दहा-बारा ऊस तोडून आणवले. ते तुकोबांना दिले. मुलांना द्या, असं सांगितलं. त्यांना नमस्कार केला व निरोप दिला. तुकोबांना म्हणाले, 'पांडुरंगा च्या कृपेनं तुझा लाभ होवो ! जातो मी !'

तुकोबांनी उसाची मोळी खांद्यावर ठेवली. ते हळूहळू घराकडे येत होते. चालताना पांडुरंगाला आळवीत होते. 'रामकृष्ण हरी' हा जपही चालू होता. तुकोबा पुढे चालत होते. काही मुलं त्यांच्या मागून येत होती. त्याचं लक्षही नव्हतं.

काही मुलं मोळीतलं एकेक कांडं ओढीत होती. हाती आलं की दूर जात होती. त्याचे तुकडे करून खात होती, पण तुकोबांना ते काहीच कळत नव्हतं.

हळूहळू ते घराशी आले. 'बाबा आले, बाबा आ ५ ले'

असं मुलं ओरडली. जिजा झटकन बाहेर आली. तिनेही त्यांना पाहिलं. खांद्यावरची उसाची दोन कांडीही तिला दिसली. ती मनात सारं समजली होती. ती म्हणाली, 'ही कुणी दिली?'

'लोहगावच्या एका भक्तानं !'

'आणि ही फक्त दोनच?'

'नाही ! आणखीही होती; पण वाटेत ती मुलांनी ओढली. त्यांनाही खावासा वाटला अस!'

'तुमचं लक्ष नव्हतं? त्यांना कशी ओढू दिलीत तुम्ही?'

'लहान मुलंच ती ! त्यांनाही अस खावासा वाटला. नेली त्यांनी ओढून. त्यांचं समाधान झालं. मलाही बरं वाटलं. त्या मुलांचं समाधान झालं, तसंच हे अस खाऊन आपल्या मुलांचंही नाही का होणार? लहानच होती ती ! त्यांना अडवायचं कसं?' 'सारी मुलं देवाला सारखीच आवडतात. पंढरीरायाही तसाच दयाळू आहे. तो तुलाही शिकवील ! नसता अधाशीपणा करू नकोस !'

तुकोबांचा हा विचार तिला किती कळला असेल, ते सांगता येत नाही.

आमची धार्मिक, मनोरंजक व नित्योपयोगी पुस्तके !!

धार्मिक

विश्वकर्त्या परमेश्वराच्या अवतारकार्यांचे साधा-सोप्या व सरळ भाषेत केलेले वर्णन वाचून जीवनातील खरा आनंदानुभव घ्या !

❖ श्री विष्णुमहापुराण ❖

संपादक : डॉ. ज्ञानेश्वर तांदळे

● किंमत ६० रुपये

महर्षी वेदव्यास रचित

❖ श्री गरुड पुराण ❖

धार्मिक नीतितत्त्वाचे सुबोध कथासार

संपादक : डॉ. ज्ञानेश्वर तांदळे

● किंमत ६० रुपये

❖ श्री ब्रह्म पुराण ❖

संपादक : डॉ. ज्ञानेश्वर तांदळे

● किंमत ५० रुपये

★ नित्योपासनेकरिता उपलब्ध प्रकाशने ★

श्रीरिणुकादेवी स्तोत्र आणि कवच (किं. ५.००)

पंचमुखी हनुमान कवच (किं. ८.००)

(प्रत्येकी किं. १०.००)

श्रीगजानन महाराज सहस्रनामावली (मोठा आकार)

श्री स्वामी समर्थ सहस्रनामावली (मोठा आकार)

श्री विष्णु सहस्रनामावली (मोठा आकार)

श्री गणेश सहस्रनामावली (मोठा आकार)

श्री दत्त सहस्रनामावली (मोठा आकार)

श्री शिव सहस्रनामावली (मोठा आकार)

श्री देवी सहस्रनामावली (मोठा आकार)

सुंदर रंगीत प्रसंगचित्रांसह,

ठसठशीत टाईप, उत्तम कागद व उत्कृष्ट छपाई

श्रीराम विजय ग्रंथ (जनता आवृत्ती)

मोहरेदार टाईप, उत्तम कागद, उत्कृष्ट छपाई,

मोहक बांधणी, सुंदर रंगीत प्रसंगचित्रांसह

श्रीहरिविजय ग्रंथ (जनता आवृत्ती)

संपादक : श्री. अरविंद पाटोळे

(प्रत्येकी किं. १५.००)

श्रीसंत ज्ञानेश्वर महाराजांचे चरित्र

श्रीसंत तुकाराम महाराजांचे चरित्र

श्रीसंत एकनाथ महाराजांचे चरित्र

श्रीसंत नामदेवांचे चरित्र

श्रीसंत मुक्ताबाईंचे चरित्र

श्री गजानन काव्य सुमने

लेखक : डॉ. मोहन पुजार ● किंमत १५ रु.

सार्थ श्रीमारुती स्तोत्र

लेखक : राजेंद्र क. मुळे ● किंमत १५ रु.

मनोरंजक व ज्ञानवृद्धी कवणावी

छाळ छाळ पुस्तके

बाल आणि किशोर्-किशोर्वांसाठी

❖ अरेबियन नाईट्स ❖

संपादक : श्री. अरविंद पाटोळे

● किंमत ५० रुपये

❖ वेताळ पंचविशी ❖

संपादक : श्री. अरविंद पाटोळे

● किंमत २० रुपये

❖ गुलबकावली ❖

संपादक : श्री. अरविंद पाटोळे

● किंमत २० रुपये

मे. शारदा साहित्य

६८१, ब, बुधवार पेठ, विनायक टॉवर,

१ला मजला, पुणे २

☎ २४४६७७९८ / ५६२३१४९३